

CHARLIE CHAPLİN'İN MODERN ZAMANLARI YA DA ŞARLO'NUN GÖZÜYLE MODERN ZAMANLARA BAKMAK

Yavuz ÜÇKUYU*

Özet: Kapitalistler için yeni düzenden korkuyu yenmek için amaç, insanın insani niteliklerini ortadan kaldırarak sürüleştirmek ve yaratılan sürüyü kapitalizmde yaşamaya yazgılı hale getirmektir. Bunun araçları ise Taylorist ve Fordist üretim yöntemleri ve faşizmdir. Chaplin "Modern Zamanlar" filmini öncelikle kapitalistlerin amacını deşifre etmek için harekete geçirmiştir. Sonra da bu amacın araçları olarak Taylorist ve Fordist üretim yöntemlerini deşifre etmeye çalışmıştır. Chaplin'in "Büyük Diktatör" ve "Bay Verdoux" adlı filmleri de "Modern Zamanlar" filmi ile izlenen kapitalistlerin amacını deşifre etmek yolunun sonraki uğraklarıdır.

Anahtar sözcükler: Charles Chaplin, Şarlo, modern zamanlar, büyük diktatör

Charlie Chaplin's Modern Times or Looking at Modern Times With The Eyes of Charlot

Abstract: For capitalists to overcome their fears, the objective is to turn humanity into a herd and make this herd destined to live with capitalism. The instruments include Taylorist and Fordist methods of production and fascism. Chaplin made his film "Modern Times" primarily for deciphering the objective of capitalists including associated methods of production as Taylorism and Fordism. His later films "The Great Dictator" and "Monsieur Verdoux" are further stages in this quest of Chaplin after "Modern Times."

Key words: Charles Chaplin, Charlot, modern times, great dictator

Charlie'nin çocukluk ve ilk gençlik yılları

Charles Spencer Chaplin ya da daha çok bilinen adıyla Charlie Chaplin 16 Nisan 1889 yılında Londra'nın yoksul bölgelerinden birinde dünyaya geldi (tr.wikipedia.org, 2015a). Çeşitli müzikhollerde ve tiyatrolarda çalışan anne ve babası, Charlie henüz üç yaşına gelmeden ayrıldılar. Charlie, başka babadan olan ve uzun süre birlikte yaşam savaşı vereceği abisi Sdney ile birlikte annesinin yanında yaşamaya başladı (Abisel, 2014). Annesinin yoksulluğu ve eklenen akıl hastalığı, çocukların uzun süre yetimhanelerde kalmasına yol açtı. Sdney ve Charlie aileden gelen yetenek ve alışkanlığın da etkisiyle, ama temel olarak karınlarını doyurabilmek için tiyatro ve müzikhollerde çalışmaya başladılar. Charlie henüz 8 yaşındaydı (tr.wikipedia.org, 2015a). Küçük yaşta çalışma zorunluluğu, yoksulluk ve kimsesizlik Charlie'nin sonraki yaşamında derin izler bıraktı. Yoksulların, çocukların, ezilenlerin yanında yer almaya çalıştı.

Abisi Sdney Chaplin 1906 yılında, İngiltere'de dönemin bir tür tiyatro menajeri denebilecek, özellikle

komedinin Hollywood'da yer bulmasında önemli rolü olan ünlü Fred Karno'nun kumpanyasında çalışmaya başladı (tr.wikipedia.org, 2015b). 1908 yılında Charlie Chaplin'de aynı kumpanyaya katıldı ve Fred Karno ile sözleşme imzaladı. 1910-1912 arasında Fred Karno kumpanyası ile birlikte ABD turnesine katıldı. ABD turnesi, sonradan Chaplin'in ABD'ye yerleşmesinde etken oldu. 1913'teki ikinci ABD turnesi sırasında Mack Sennet'in dikkatini çekti ve onun sahibi olduğu Keystone Stüdyoları ile anlaşma yaparak onun ekibine katıldı. Film işini burada öğrendi. Şarlo'sunu burada yarattı. Senaryo yazmaya ve film yönetmeye burada başladı.

Mack Sennett, hem yaptığı filmler hem de pek çok komedi sanatçısının yetişmesine sağladığı olanaklarla, sessiz komedi filmlerinin yaratıcısı kabul edilir (Abisel, 2014). Charlie'nin kıvrak ve dansçı vücudu, Sennett'in hoplayıp zıplayan film kişilerini canlandırmaya çok yatkındı. Sennett ondan çok umutlu olsa da ilk denemeler hayal kırıklığı yarattı. Sonraki denemeler Sennett'in yanılmadığını gösterdi.

*Dr., Toplum ve Hekim Dergisi Hakem Kurulu Üyesi

Keystone ile çalıştığı bir yıl boyunca Chaplin, 35 filmde rol aldı ve dünyada örneğine pek rastlanmayan hızda popüler hale geldi (Hayes, 2009). Chaplin, Sennett ile Keystone'da çalıştığı 1914-1916 döneminde gerçekleştirdiği filmlerde, gereksiz güldürüleri azaltmaya, pantomime uygun bir tempo kurmaya, güldürülere daha insani bir nitelik katmaya çalıştı ve bunda oldukça başarı kazandı (Abisel, 2014).

Şarlo ortaya çıkıyor

Şarlo karakterinin ortaya çıkışı ilginçtir; ancak rastlantısal da değildir. Chaplin'in geçmiş yaşam deneyimlerinin ürünüdür. 1913 yılında Keystone'a, çocuklar arasında bir araba yarışı düzenlendiğine ilişkin bir haber gelir. Sennett, Charlie'ye yarışma için gidip kendisine komik bir kostüm bulmasını ve yarışın çekimleri sırasında kamera önünde dolaşarak görünmesini ister. Charlie birkaç saat içinde, öteki komedyen arkadaşlarından aldığı pantolon, ceket, ayakkabı, takma bıyık ve bir de bastonla kılığını tamamlar. Ceketini dar ve kısa, pantolonu ise bol ve düşüktür. Kostüme melon bir şapka ile son şekli verilir (Abisel, 2014).

Chaplin bu kostümüyle kibarlara özenen avare bir yoksulu canlandırıyor. "Venedik'te Yumurcakların Otomobil Yarışı" (Kid Auto Races at Venice, 1913) adlı bu filmde Chaplin, serseri "küçük adam" giysileri içinde kameranın önünde dolaştı durdu ve seyirciye baktı. Kostümünün çok çabuk oluşmasına karşın, "küçük adam"ın hal ve tavırlarının belirmesi, karakterinin gelişmesi daha uzun süre aldı. Aniden durup topuğu üzerinde dönüşü, zikzaklı yürüyüşü, bastonunu çevirişi ve mimikleri yavaş yavaş zaman içinde biçimlendi (Abisel, 2014).

Şarlo karakterinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin Chaplin'in Miriam Teichner ile 1916 yılında yaptığı ve "The Globe and Commercial Advertiser" de yayımlanan röportajında Teichner durumu şöyle ifade ediyor: "Bir süre sonra o küçük bıyığını ve uzun, ucu kalkık ayakkabılarını izah etti. 'Gördüğünüz gibi' dedi, 'bende komedyen yüzü yok. Keystone'dan teklif aldığımda bir vodvil kumpanyasında sarhoş bir adamı oynuyordum ve bir komedyen yüzüne sahip olmamanın yarattığı handikapı hemen fark ettim. Ama ayaklarım ve yürüyüş tarzım vardı. Bu yürüyüş İngiltere'den kalmaydı. Amcam eskiden meyhane işletirdi. Saatlerce duvara yaslanıp dilenmek ya da birkaç sent kazanmak için bekleyen müdavim, yaşlı bir sarhoş hatırlıyorum. Bir at arabası kapıya yanaştığında atları tutmak için topallaya topallıya dışarı çıkardı ve yaralı ayakları, yırtık eski

ayakkabılarıyla o kadar acele ederdi ki, benim filmlerde yürüdüğüm şekilde yürürdü" (Hayes, 2009) Birkaç sent kazanmak ve bu sayede yeniden sarhoş olabileme heyecanı ile yırtık ayakkabıları içinde yaralı ayaklarını unutup acele ile koşutran yaşlı birisini film sahnesine taşıyabilme becerisi... Şarlo karakterindeki parçalardan birisi ve Şarlo'nun bu kadar evrensel olmasının, karakterin sahiciliğinin insanı en yalın halleri ile içinde barındırmasından kaynaklandığını görmek mümkün...

Charlie yükseliyor

Chaplin, Sennett'le yaptığı kontratın süresi bitince Essanay adlı film yapım şirketi ile anlaştı. Anlaşma ile dönemi için çok yüksek kabul edilebilecek bir transfer ve haftalık ücretin yanı sıra, denemeleri için bir tür serbestlik kazanmış ve özgürlük alanını genişletmiştir. Essanay'da çalıştığı süre içinde on dört film yaptı. Filmlerinde yine kaba güldürü nitelikleri ağır basmakla birlikte; seyircide merhamet duygusu ve sempati uyandıran Şarlo karakterinin bazı özellikleri de belirginleşmişti. Chaplin, "küçük adam" (Şarlo) karakterini, ilk kez "Serseri" (The Tramp, 1915) adlı filmde olgunlaştırdı. Çocuksu çıkarıcılığı, küçük hainlikleriyle, hassas, yoksul ama yalnız adamın öykülerini anlatan filmler birbirini izlemeye başladı (Abisel, 2014).

Essanay'dan sonra, 1916'da Mutual Film Corporation film şirketiyle bir seri komedi filmi yapmak üzere anlaştı (tr.wikipedia.org, 2015a). Chaplin burada, en kötüsü bile benzerlerinden üstün kabul edilen on iki film yaptı. Yaratıcılığının ilk ve en önemli ürünleri olan "Göçmen" (The Immigrant, 1917), "Kolay Yol" (Easy Street, 1917) ve "Garson" (Rink, 1916) bu dönemin filmleridir. (Abisel, 2014) Chaplin Mutual'de geçirdiği bu dönemi kariyerinin en mutlu dönemi olarak niteler (tr.wikipedia.org, 2015a).

Chaplin, Mutual'dan da ayrıldıktan sonra, 1918 ile 1923 arasındaki beş yıl boyunca First National'da çalıştı. First National'de çalışırken aynı zamanda 1919 yılında Mary Pickford, Douglas Fairbanks ve David Wark Griffith'le birlikte United Artists'i kurdu. Ticari ve sanatsal açıdan geldiği noktanın, kazandığı konumun ve seyirciden gördüğü ilginin farkındaydı. Seyircisinin çoğunluğunu çocuklar ve aşağı tabaka olarak nitelenen işçiler ve yoksullar oluşturuyordu. İşçiler, yoksullar, çocuklar Şarlo filmlerinde zorlu yaşam koşullarına dayanabilmek için eğlenmek, bir tür hoş zaman geçirmek istiyorlardı. Chaplin'in kısa filmlerinde kendilerini görüyorlar ve kısa filmi kendi yaşamlarıyla tamamlıyorlardı.

Eksik bırakılmış, hoş, umutlu gülünçlükler... Chaplin, insanların kısa filmlerde yakaladıkları bu keyfi zedelememek için uzun filmlere geçip geçmemekte kararsız kaldı. İlk uzun filmini, kendi şirketi için değil First National için yaptı: "Yumurcak" (The Kid, 1921). Chaplin, bu filmin büyük başarı kazanmasından sonra yine kısa filmlere döndüyse de "Altına Hücum" (The Gold Rush, 1925) ile "Sirk"te (The Circus, 1928), uzun filmlerinin de kısalar kadar seyirci tarafından beğenildiğini gördü. 1928'de, "Sirk"teki yazarlık, oyunculuk, yönetmenlik ve yapımcılık başarısı nedeniyle özel bir Oskar ödülü kazandı (**Abisel, 2014**).

Şarlo olgunlaşıyor

"The Times"da 1931 yılında yayımlanan yazarı belirsiz bir yazı Şarlo karakterinin tarihsel, dönemsel gelişimiyle ilgili önemli bilgiler verir: "... Başlangıçta Charlie bilirsiniz işte, çuvallamış Londralı bir züppeyi temsil ediyordu, bu zavallı dostumuz konuşsa bunun karakterine uygun düşmesi gerekirdi. 'Charlie' gitgide hiç olmadığı kadar insanileşiyor –özellikle *Şehir Işıkları'nda*- bu iyi mi kötü mü bilemem. Eskisine göre daha az salt komik, ama zaman akıyor ve ben de zamanla beraber akıyorum ve 'Charlie'de gerçekleşen değişikliklere karşı elimden bir şey gelmez. Onu en başta taşlamacı olarak görüyordum. Onun tariflere sığmaz pantolonu zihnimde gelekselle karşı bir başkaldırıyı, bıyığı insanın kendini beğenmişliğini, şapkası ve bastonu asilleşme çabasını, ayakkabılarıysa sürekli önüne çıkan engelleri temsil ediyordu. Ama gitgide daha insanileşmekte ve şeylerin özüne biraz daha yakınlaşmakta ısrar etti" (**Hayes, 2009**) "Eskisine göre daha az salt komik, ama zaman akıyor ve ben zamanla beraber akıyorum" ifadesi Şarlo'nun zaman içinde gelişiminin en yalın ifadelerinden birisidir. "Değişikliklere karşı elimden bir şey gelmez" derken kendini ortaya çıkan koşulların etkisine bırakmaktan çok, insanın varolan koşullar içinde kendini geliştirmesi gereğini vurgular ve değişime karşı direnenlere alaycı bir göndermede bulunur.

Şehir ışıklarındaki trajedi

"Şehir Işıkları", (City Lights) Charles Chaplin'in yapımcılığını, yönetmenliğini ve başrolünü üstlendiği 1931 yapımı sessiz filmidir. 1991 yılında Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi tarafından "kültürel, tarihi ve estetik olarak önemli" filmler arasına seçilerek ABD Ulusal Film Arşivi'nde muhafaza edilmesine karar verilmiştir. Chaplin aynı zamanda filmin müziklerini de bestelemiştir (**tr.wikipedia.org, 2015c**). Bana göre "Şehir Işıkları"ndaki Şarlo, karakterin doğal gelişimi içinde sıçramalı ilk

gelişimidir. Karakter "daha az salt komik" ve daha çok da trajiktir. Hele final bölümü sarsıcı bir trajik yumrukla izleyenleri sersem halde bırakır.

Filmin konusu kısaca şöyledir: Yoksul ve avare Charlie, sokaklarda amaçsızca dolaşırken çiçekçi bir kıza tanışır ve kıızı gördüğü ilk anda etkilenir. Kıızın gözlerinin görmediğini fark edince de son parası ile ondan çiçek alır.

Charlie aşık olmuştur ve çiçekçi kıza dair romantik hayalleri ile yalnız kalabileceği bir yere gider; fakat oradaki bir adamın kendini suya atarak intihar etmeye çalıştığını görünce onu kurtarmak zorunda kalır. Kurtardığı adam zengin bir alkoliktir. Zengin alkolik, hayatını kurtaran Charlie'ye minnettardır ve bunun karşılığını iyiliklerle ödemeye çalışır. Ancak alkolü her fazla kaçırıldığında Charlie'yi tanımaz ve bu durumda Charlie her seferinde evin uşağı tarafından kovularak sokağa geri döner. Alkolü arkadaşın ayık olduğu durumlarda kendisine verdiği paraları hep çiçekçi kıza götürür. Çiçekçi kız ise kendisine zengin birisinin yardım ettiğini düşünmektedir. Çaresiz bir halde dolaşırken yine zengin arkadaşına rastlar, onun verdiği bu kez yüklüce parayı yine kıza götürür. Bu para kıızın göz ameliyatı için yeterlidir. Kıızın gözleri açıldığında Charlie, kıızın hayallerindeki gibi biri olamayacağını bildiğinden bir süre uzaklarda olacağını söyleyip ayrılır. Daha sonra hapse girer.

Çiçekçi kız ise ameliyat olmuştur ve artık görmektedir. Üstelik Charlie'nin verdiği para ile bir çiçekçi dükkanı bile açmıştır. Aylar sonra perişan bir halde hapishaneden dışarı çıkan Charlie, çiçekçi kıızın dükkanının bulunduğu kaldırımlarda yürürken çocuklar onun perişan haliyle dalga geçerler. Çocukların onunla dalga geçmesini izleyen kıız, tanımadığı bu perişan haldeki serseriye acır, onu yanına çağırıp biraz para vermek ister. Charlie istemeyince parayı zorla onun eline tutuşturmaya çalışır. Ona dokununca ellerinin şeklinden onu tanıır. Kendisini tanıyan bu genç kıza utangaç bir gülümseme ile karşılık veren Charlie'nin bu görüntüsü ile film sona erer" (**tr.wikipedia.org, 2015c**). Andre Bazin "Sinema Nedir?" adlı yapıtında "Şehir Işıkları" filmi ni Chaplin'in önemli filmleri arasında göstermez ve filmde çok da gülünç yanlar olmadığını iddia eder (**Bazin, 2013**).

Bazin gerçeğin bir kısmını yakalamış ve durumu Chaplin'in komedi yaratıcılığında düşme olarak anlamıştır. Oysa bana kalırsa Charlie filmde "daha az komik" olmayı seçmiş ve komediyi trajedi ile bütünleştirmiştir. Filmin sonlarında çiçekçi kıza para

bulabilmek için boksörlüğe soyunan Şarlo acemi boksör tiplmesi ile insanları epeyce güldürmeyi başarır. Ancak bu boksörlüğün ardında para bulamamanın çaresizliği gizlidir ve izleyici gülmesinde bir tür tedirginlik hisseder. Charlie kızın hayallerindeki gibi birisi olmadığını bildiği için aşkının imkansızlığı ile kaçamayacağını hissettiği yazgısının esiridir. Kızın körlük dönemlerinde geliştirdiği dokunarak tanımanın kendini ellerinden ele vermesini utangaç bir gülümseme ile karşılayabilir. İnsanın kaçamayacağı yazgısı ile yaşaması trajedinin olmazsa olmazıdır. "Şehir ışıklarında" Chaplin, 1930'lu yıllarda bir yanda açlık ve yoksulluk içindeki insanın, en insani yanı olan aşkını bile taşıyamayacağı inancına yazgılı halini anlatır.

"Adamlı bir gülümseme"

Chaplin, bu dünyanın sinemada tanıdığı en büyük komedyen; doğal, yaşamından hep bir şeyleri toplamış, topladığı ile yeni bir toplama ulaşmış ve ulaştığı toplamı geliştirdiği Şarlo karakterine aktarmış bir büyük sanatçı... Yine Miriam Teichner ile 1916 yılında yaptığı ve "The Globe and Commercial Advertiser" de yayımlanan röportajında Teichner onunla ilk karşılaşmasındaki izlenimlerini şöyle anlatıyor: "Chaplin'de ilgiyi çeken asıl şey gülümseyişi. Gülümsemeli bir adam yerine 'adamlı bir gülümseme' diye tarif yapmak mümkün olsaydı, Charlie Chaplin'in gülümsemesi böyle tarif edilirdi. İnsan Chaplin'den önce onun gülümsemesini görüyor". Saf, doğal ve insani Charlie "...beyazperdedeki haline hiç gülmediğini söylüyor". Yani Charlie için trajik olan bir tür komedi olarak ortaya çıkıyor.

Miriam Teichner ile röportajında, "...çok kısa boy-luydum ve hafiften tombuldum. Trajedilerde rol almak istiyordum. Hayatımın ilk yıllarında bu benim tutkumdu. Ağabeyim Sidney bana güler, 'Ha ha, küçük, şişko bir komedyen olacaksın,' derdi. Ben de ağlardım (nasıl ağladığını göstermek için bu noktada yüzünü buruşturuyor) ve 'Hayır olmaya-cağım. Trajedi oyuncusu olacağım' derdim". Teichner izlenimini aktarıyor "İnsan ona bakınca, hayatı boyunca komedinin yanı sıra bir şey daha yapmak istediğini kestirebiliyor. Duyarlı bir sanatçı yüzüne sahip ve yalnız kaldığında keman çaldığını duymak insanı şaşırtmıyor" (Hayes, 2009).

Tüm yaşamı boyunca tutkusu iyi bir trajedi oyuncusu olmak isteyen komedyen...Hayata da son derece tutkulu, duyarlı; başka türlü "adamlı bir gülümseme" izlenimi verebilmek mümkün değildir. Yine pek çok filminin müziklerinin bestecisi olması anlaşılabilir. Yalnız kaldığında keman çaldığını itiraf ediyor.

Trajik bir komedyen

Komedi ve trajediyle ilgili kişisel düşüncelerini paylaştığı Harry Carr ile 1925 yılında yaptığı ve "Motion Picture Magazin"de yayımlanan röportajında şunları söylüyor:

"-Trajediye severim. Komediye sevmiyorum"

"-Ne! Komediye sevmiyor musun?"

"-Evet, sevmiyorum. Trajedi, hoşuma gidiyor, trajedi güzeldir. Komedi ne zaman güzellik barındırır, o zaman takdire şayandır. Hayat baştan aşağı budur, güzelliktir. Bunu keşfettiğiniz anda her şeyi keşfe-dersiniz. Ne yazık ki bunu görmesi zordur".

"-Örneğin Rusya'da filmlerim hiç olmadığı kadar iyi karşılanıyor, lakin beni hiç de komik bulmuyorlar. Bana, izleyicilerin 'The Pilgrim'den (Hacı) gözyaş-larına boğulmuş halde çıktıklarını yazanlar oldu. Beni orada bir hayat yorumcusu olarak görüyorlar. Almanya'da filmlerimle sadece entellektüel açıdan ilgileniyorlar. İngiltere'de, filmlerim soytarıca bulunduğ-u için beğeniliyor: Palyaço kılıklı, diyorlar" (Hayes, 2009).

Sanatçı her zaman güzelliği arar. Chaplin'de güzelliği trajedide buluyor. Bu nedenle komedide de güzelliği arıyor. Komedide ise güzellik trajedi ile doğru bir ilişkilendirme ile ortaya çıkar. Bu nedenle aynı film Rusya'da gözyaşları içinde içsel güzellikler arayışı ile izlenirken, İngiltere'de soytarıca bulunduğu için izlenebiliyor.

Carr röportajın sonuna şunları eklemekten kendini alamıyor: "Charlie bahsetmedi gerçi, ama birileri bana Rusya'da eskiden azizlerin ve çarların bulunduğu yerlere onun heykellerinin dikildiğini anlatmıştı. O kadar çalışkan ve bereketli bir hayat sürdü-ğü düşünülüyordu ki, bir Rus yazar kaleme aldığı bir kitapta onu tuğla gibi çalışmalarını Alman filozoflarla boy ölçüştürmüştü" (Hayes, 2009).

Avrupa sinema yazarlarının en iyisi kabul edilen Andre Bazin onun için şunları yazıyor: "...Onun tür-rünün en yüksek seviyesine ulaştığını ve mükem-melliği yakaladığını söylemek sanırım yeterli olur. Charlie'yi sadece dahi bir yönetmen olarak almak ona karşı büyük bir haksızlık olacaktır. O, komediye sirklerin ve müzikhollerin seviyesinden kurtarıp es-tetik bir düzeye ulaştırmıştır (Bazin, 2013) Charlie Chaplin, gerçekten başka bir kişinin yakalaması pek mümkün görünmeyen biçimde yaşadığı dönemde ilahlara yakın ölçüde sevgi ve saygı ile kuşatılmış bir popülariteye ulaşmıştır.

Aziz ve çarların yerine heykelleri dikilen, çalışkan, üretken, büyük filozof, dahi bir komedi ustası... Komedi ile bu etkileri yakalayabilmek trajediye göre çok daha zor olmalıdır. Chaplin'in bunu nasıl başardığına ilişkin bir fikir edinebilmek için, Yalçın Küçük'ün, "Gülme'nin Kitabı" adlı derlemede yayımlanan "Gülünçlük, Çelişki ve Yoz Mizah" başlıklı yazısından yapılacak uzun bir alıntı açıklık sağlayabilir: "Trajedi bir çatışmadır. İki sürecin çatışması. Trajedi kaçınılmaz olarak çatışmaya yol açan iki çelişik sürecin sanatıdır. Süreçlerin birinin içinde birey ya da kahraman var. Bir de şu var: Bilinç. Birey ya da kahraman kaçınılmaz olan çatışmayı görüyor. Ancak kurtulması imkânsız. Çünkü bir de aşırı belirlilik veya determinizm var. Bir yazgı gibi. Trajedide birey ya da kahraman kendi yazgısından kaçmak istiyor. Kaçamıyor. Kaçınılmaz olan çatışmadan kaçamıyor. Trajik olan bu.

Trajedi, diyalektiktir. Diyalektiğin en yoğun ve açık olduğu sanat türü demek de mümkün. Peki, komedi? Başka türlü sormak da mümkün. Trajedi neden "ağır" ve komedi neden "hafif"? ...Komedi de diyalektiktir. Ancak belirlilik düzeyi daha az. Komik unsur mutlak çelişkiden doğar. Fakat kaçınılmaz görünmeyen çelişkiden doğuyor.

Komik durum, kaçınılmaz görünmeyen çelişkiden çıkıyor. Çelişki var, determinizmi az. Bu yüzden önlenemez görünüyor. Bu yüzden komik durum hep iradî bir davranış ya da rastlantıya bağlanıyor. Önlenemez çelişki olarak algılanıyor. Önlenemez görünmesi, gülünçlük, çelişkiyi yaratıyor. Toplumlar, tarih boyunca, kaçınılmaz çelişki karşısında "ağlıyor", önlenemez görülen çelişki karşısında "gülüyor". Ağır ya da hafif olan buradan geliyor. Çünkü insanoğlu kaçınılmaz çatışmayı yazgıya, önlenemez çelişkiyi kişisel zaafa bağlıyor.

Tümüyle mizah, gülünçlük, çelişkiyi konu alıyor. Ancak bu kadar değil. Mizah, başarılı örnekleriyle, önlenemez çelişkiyi kaçınılmaz çelişki olarak verebilen sanat türü oluyor. Mizah, belli bilgi düzeyinde önlenemez görülen çelişkinin kaçınılmaz olduğunu göstermek oluyor. Önlenemez görülen çelişkinin, toplumun çok derinliklerinde, kaçınılmaz kökleri olduğunu anlatabilmek oluyor. Yaratıcılığı ve büyüklüğü burada. "Hafif" görünmesine rağmen "ağırlığı" da burada" (Küçük, 2002).

Yalçın Küçük'ün ifadesiyle, başarılı bir mizah önlenemez görülen çelişkinin kaçınılmaz olduğunu göstermek bir tür komedi yoluyla trajedi üretmektir. Küçük bunları 1969 yılında Sovyet gülmece

dergisi "Krokodil"ın ödül verdiği Aziz Nesin için yazıyor. Aziz Nesin'de bu ülkenin yetiştirdiği ve evrensele uzanabilen en büyük gülmece (komedi) yazarıdır. Yazıları dışında son derece ciddi görüldüğü için pek çoklarıncı soğuk ve mesafeli bulunan Nesin, gülmececin çok ciddiye alınması gereken bir uğraş olduğunu yıllarca savunagelmiştir. Aziz Nesin'in edebiyatta "ağırlaştırdığı" komedi, Chaplin'de sinemada en yaratıcı "ağırlığına" ulaşmıştır.

Charlie'nin içinde yer aldığı tarihsel toplumsal ortam

1873-1896 Krizi, tarihi gelişimi içinde kapitalizmin ilk genel krizidir. Dönemin yazarları tarafından "Büyük Depresyon" diye adlandırılan bu krizin başlıca özelliği ürün fiyatlarındaki inatçı deflasyondan kaynaklanan kârlılık sorunu ve olumsuz yatırım şartlarıydı. Kriz, o dönemde dünya ekonomisinin başat gücü olan İngiltere olmak üzere merkezi kapitalist ülkelerde yoğun şekilde hissedildi. Krizden çıkmak için sermaye ihracı yoluyla hammadde kaynakları ve pazarları kontrol etmek, az gelişmiş coğrafyayı yeniden paylaşmak, koruyucu gümrük tarifeleri uygulamak dışarıda çok ciddi çelişkileri biriktirdi. İçeride ise emek verimliliğini artırmaya yönelik mekanizmalarla birlikte tekelleşme merkezi kapitalist ülkelerdeki çelişkileri büyüttü. Biriken çelişkiler dünya ölçeğinde sarsıcı sonuçları olan 1904 yılında Rusya-Japonya Savaşı'nda Rusya'nın ağır yenilgisinin tetiklediği sürece dönüştü. 1905 Rus Devrimi'ni, 1906'da İran'da 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyet ilanı, 1910 Meksika Devrimi ve Çin'de Sun Yat-Sen liderliğinde Cumhuriyet kurulması izledi.

Kapitalizmin krizi tüm coğrafyalarda arayışlara ve toplumların kendine güvenine yol açmıştı. 1870-1880 arası doğumlulardan Vladimir İlyiç Lenin, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Aleksandra Kollontay, Leon Troçki, Josef V. Stalin, dünya ölçeğindeki krizi kapitalizm yerine sosyalizme dönüştürmenin teorisi ve pratiğini kurmaya çalıştılar. Bu dönem doğanlardan Lenin ve Luxemburg kuram ile pratiğin, Bertrand Russell felsefenin, Albert Einstein bilimin doruklarını oluşturdular. Kuram, felsefe ve bilim bir daha onların düzeyini çıkamadı ya da onları aşamadı. 1896 krizi sona erdiğinde 20'li yaşlarını ve 1905 devrimi sırasında 30'lu yaşlarını yaşıyorlardı.

1870-1896 krizinin 1880'den sonra ikinci yarısında doğanlar ilk dorukların eteklerindeki büyük kuramcı, uygulamacı, bilim adamı ve sanatçıları oluşturdu. Sonrasında ise bu kuşaklar ölçüsünde dünya yeni bir kuşak yakalayamadı. Bunda ilk iki kuşağın

büyük pratiklerinin yenilgisinin ortaya çıkardığı ortam belirleyici oldu.

1880-1896 yılında doğan kuramcı, uygulamacılar arasında Grigori Zinoviyev, Grigol Orconikidze, Nikolay Buharin, Yevgeniy Praebrajenskiy, Georgi Dimitrov, Bela Kun, Otto Bauer, Ho Chi Minh, Nestor Mahno, Antonio Gramsci, Jozip Broz Tito, Palmiro Togliatti, Mirza Küçük Han, Mirsaid Sutan Galiyev, Andrey Jdonov, Mao Zedung sayılabilir. Büyük sanatçılar arasında Sergey Aizenştayn, Franz Kafka, Pablo Picasso, Stefan Zweig, Charlie Chaplin, Walter Benjamin, Vladimir Mayakovski, Aldous Huxley sayılabilir. Mustafa Kemal Atatürk Türkiye’de ve Muhammed Musaddık İran’da aynı yıllarda doğan az gelişmiş ülkelerin son burjuva devrimi denemelerinin öne çıkan figürleri olarak yer aldılar.

Almanya, İtalya, gibi kapitalist gelişmeye geç başladığı için dünya üzerindeki paylaşımın yeniden kurulmasını zorlayan ülkelere, emperyalist paylaşımına karşı toprak bütünlüklerini korumaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun eklenmesiyle oluşan devletler grubu 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nı başlattılar. Birinci Dünya Savaşı sonunda, kapitalist emperyalist blokta kimsenin beklemediği bir anda Rusya Sosyalist Devrim’le sarsıldı. 1917 Ekim Devrimi, 1870-1896 yılları arasında doğanların en büyük pratiği oldu. Ekim Devrimi aynı zamanda, 1870-1880 kuşağının doruk insanlarının bir dünya devrimine yönelik inançlı bir umudu oldu.

Kapitalist dünya bu dönemde kendini ciddi anlamda tehdit altında hissetmektedir. Hissettiği ciddi tehdide karşı savaşın yarattığı güçsüzlüğe bağlı olarak çok da saldırgan bir tutum izleme olanağı bulamaz. Bu aşamada kapitalist krize sistem içi yanıt arayışı Winston Churchill, Charles de Gaulle, Franklin D. Roosevelt, John Maynard Keynes, Joseph Alois Schumpeter gibi 1870-1896 doğumlular arasından kendi siyasal-kuramsal kişilerini ortaya çıkarır. Sosyalist dönüşüme karşı, toplumları kapitalist düzene razı etme amaçlı bu siyasal-kuramsal taşıyıcı kişiler, özellikle merkezi kapitalist ülkeleri bir tür sağlama alma siyaseti izler ve onun siyaset ve ideolojisini üretirler. Kapitalist toplumların, “havuç” siyaseti denilebilecek yöntemlerle kapitalist düzene rıza göstermesi hedeflenir. Bu hedefin “havuç” ile gerçekleşme olanağı hem kapitalist birikim olanakları hem de çelişkilerin birikim düzeyi “havuç” ile gerçekleştirilme olanağı bulunmayan bölgelerde ise kapitalist sistem kendini “sopa” siyaseti denilebilecek “faşist” siyasal-ideolojilerle korur.

1870-1896 arası doğanlardan Adolf Hitler, Benito Mussolini, Francisco Franco ve Antonio de Oliviera Salazar, Maximilliano Hernandez Martinez kapitalist düzeni tutmanın “sopaları” işlevini üstlenirler.

1900’lü yılların başları aynı zamanda şaşırtıcı bilimsel-teknik devrimler dönemidir. Hatta bu yıllardaki bilimsel-teknik devrim dönemi, neredeyse bilimsel olarak kapitalizmin son barutunu tükettiği yıllardır. 1900 yılında Max Planck, Kuantum teorisini sunar, aynı yıl Alman Ferdinand von Zeppelin sonradan adına “zeplin” denilecek ilk hava aracını uçurur ve Paris metrosu açılır. 1901’de İtalyan Guglielmo Marconi telsizle ilk bağlantıyı kurar, Alman fizikçi Wilhelm Conrad Röntgen X ışınlarını keşfi nedeniyle Nobel Fizik ödülünü alır. 1902 yılında Marie ve Pierre Curie Paris’teki laboratuvarlarında radyoaktif radyumu ayırtırmayı başarırlar. 1903 yılında Wright kardeşler ilk uçağı uçururlar. 1905’te Einstein izafiyet teorisini açıklar. 1906 yılında Fransız Paul Cornu ilk helikopteri uçurur, Lumiere kardeşler ilk renkli fotoğrafı icat ederler ve dünyanın ilk sinema salonu Paris’te açılır. 1908 yılı Ford marka ilk arabanın üretildiği, 1909 yılı Thomas Alva Edison’un ilk sesli film gösterisini yaptığı yıldır. 1909’da kaşif Robert E. Peary Kutbu’na, 1911 yılında Norveçli kaşif Roald Amudsen Güney Kutbu’na ulaşır.

Döneme ilişkin iyimser çözümleme: “Komünist Manifesto”

Marks, Sanayi Devrimi’nin teknolojik başarılarla güçlenerek geliştiği bir dönemde yazdığı “Komünist Manifesto”da kapitalizmin üretim güçlerini gerçekleştirme potansiyellerine dikkati çeker. Aynı zamanda gelişen üretim güçlerinin kaçınılmaz olarak emek-sermaye çelişmesini derinleştireceği ve en gelişmiş kapitalist ülkelerden başlayarak kapitalizmin mezarının kazılacağını iddia eder (**Marks-Engels, 2015**). Marks’ın adına bilimsel sosyalizm denilen analizinin kapitalizmin geniş ölçeğinde ele alındığında geçerli olduğu kuşkusuzdur. Değişim, emek süreci içerisindeki nesnellikle gittikçe büyüyen işçi sınıfı ve sınıf mücadeleleri yoluyla gerçekleşecektir. Ancak burada değişime ilişkin beklentiyi, daha küçük ölçeklerde zorlayan ve giderek imkansız hale getiren iki süreç devreye girmektedir. Birincisi gelişmiş kapitalist ölçeklerde gerçekleşen sermaye ihracının ve emperyalist sömürgeciliğin getirdiği artı değer transferinin işçi sınıfı mücadelesini yatıştırıcı etkisidir. İkincisi kapitalist ülkelerde emek süreci politikalarının işçi sınıfını pasifleştirici etkisidir. Bu iki dinamiğin sonucunda Marks’ın öngörüsünün dışında sınıf çelişkileri iki ölçekte yoğunlaşmaktadır. Rusya ve Almanya. Her iki ölçekte de dünya

pazarlarının mevcut paylaşımı, sermaye ihracı ve emperyalist sömürgecilik yollarıyla içeride sınıf çelişkilerinin derinleşmesini önlemeye olanak sağlamaz. Bu durum aynı zamanda "havuç" politikalarının uygulanma olanağını ortadan kaldırırken "sopa" politikalarını zorunlu hale getirir. Derinleşen sınıf çelişkilerini kapitalizm sınırları içinde "sopa" ile kontrol etme Rusya'da gerçekleştirilemediği için sosyalizm yolunda Ekim Devrimi ortaya çıkarken; Almanya'da sosyalizme dönüşemeyen/dönüştürülemeyen sınıf çelişkilerinin faturası "faşizm" olarak topluma fatura edilir.

Taylorizm ve Fordizm

Gelişmiş kapitalist ülkelerde (İngiltere, Fransa, ABD gibi) sermaye ihracı ve emperyalist sömürgecilik "havuç" politikasını olanaklı hale getirir. Sermaye ihracı ve emperyalist sömürgeciliğinin koşulu ise içeride emek verimliliğini artırıcı uygulamalardır. Önce ABD, sonra İngiltere ve daha sonra bütün kapitalist ülkelerde yaygın biçimde uygulanan Taylor'un emek süreci üzerinde Bilimsel Yönetimi ve Ford'un Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri'nin yürüyen bir bant tekniğine uygulanması olan Fordist üretim süreci kapitalizmin ayakta kalmak için sınıf mücadelelerine karşı geliştirdiği yöntemlerdir (tr.wikipedia.org, 2015d).

Taylorizm ve Fordizmin üretim sürecine müdahalede bulunarak sınıf mücadelelerini dizginlemeye yönelik, ne tür bir kapitalist önlem oluşturduğuna ilişkin Tülin Öngen'den uzun bir açıklayıcı olacaktır. "Prometheus'un Sönmeyen Ateşi" isimli kitabında Öngen; "İlk kez 19. yüzyıl sonlarında ABD'de gelişen Taylorizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülke endüstrisinin egemen emek rejimini oluşturmuştur. Sermayenin iş süreçleri ve çalışanlar üzerindeki kesin egemenliğini temsil eden Taylorist üretim örgütlenmesi, İkinci Endüstri Devrimi'nin temeli olan mekanizasyona ve bunun sonucu olarak uzmanlaşmaya bağlı olarak gelişmiştir. Takım çalışmasına dayalı mekanik bir hat üzerinde gerçekleşen üretimde emeğin türdeşleşmesi, çalışmanın sürekliliği ve çalışanların kesin itaatı iş sürecinin temel ilkeleridir. Bu açıdan 'Bilimsel Yönetim' üretim sürecindeki sınıf mücadelelerine karşı ilk kapitalist yanıt olarak da değerlendirilebilir (Aglietta, 1789). Burada işin sürekliliğini ve kesin itaatı sağlayan unsur, makineler arası işbölümünü olanaklı kılan 'zaman ve hareket' yasalarıdır.

İkinci Endüstri Devimi'nin ürünü olan ve 'endüstrileşmenin klasik paradigmasını' temsil eden Fordizm sermayenin yoğun birikim süreçlerinin doruk

noktasıdır. Toplumsal işbölümü ve teknik işbölümü süreçlerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan Fordist model gerçekte Taylorizmin daha gelişkin bir türünden başka bir şey değildir. Böylece, başta üretimle toplumsal tüketim normlarının birbirine eklenmesi olmak üzere toplumsal ve ekonomik yaşam birbirine sıkıca bağlanmıştır. Keynesçi ekonomilerle bir arada gelişen Fordist emek süreçleri, refah devleti kurumları (örneğin toplu pazarlık rejimi ve sendikal örgütlenmeler) aracılığıyla sınıf mücadelesinin kurumsallaşmasını kolaylaştırmıştır. Böylece ücretli emek, yalnızca üretim ve emek süreçleri içinde değil tüketim alanı başta olmak üzere yaşamın her alanında sermayenin yönetimi altına girmiştir...

...Gerek nesnelere hareketindeki zamandan gerek emek gücünden tasarruf sağlayan yarı otomatik üretim hattı bugüne kadar sermayenin organik bileşimini en fazla artıran bir sistem olmuştur. Kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrımı derinleştiren yarı otomatik süreçler işin mekanizasyonu ve emeğin yabancılaşması için bire birdir.

Son derece özel ve tek amaçlı makineler ile eğitimsiz ve niteliksiz işgücü kullanımına dayanan sistem makine ile işçi arasında sürekli ve değişmez bir ilişki kurmakta ve böylece çıktının standartlaşmasını sağlamaktadır. Ayrıntılı işbölümünü sağlayan iş örgütlenmesi üretim öncesi ve sonrası süreçlerin birbiriyle ilişkisini kopararak denetim ve karar alma erkini tümüyle emek sürecinin dışına çıkarmaktadır" (Öngen, 1996).

Henry Ford'un çalışan işçilere karşı onları pasifize edici kendine özel yöntemleri de vardır. Örneğin çalışanları daha bağımlı hale getirebilmek için kara katılım arz etmektedir. Yine saat başı ücreti artırmakta ve bunun diyeti olarak da işyerinde sendikalaşmama sözü almaktadır. Sendika örgütlenmelerini önlemek için yıldırma stratejileri de geliştirmiştir. Ford şirketlerinde sendikal örgütlenme, Ford'un 1945'te işten ayrılmasıyla birlikte başlayabilmiştir (tr.wikipedia.org, 2015e).

Kendi emeğine yabancılaşma, ürününe yabancılaşma, niteliksizleşme, denetim ve karar mekanizmalarının dışında kalma, üretim alanı ile birlikte tüketim alanının da sermayenin denetimine girmesi Taylorist ve Fordist emek süreci örgütlenmesinin hedefleri ve çıktılarıdır. Üretim alanı ile birlikte tüketim alanının da sermayenin denetimine girmesiyle gelişmiş kapitalist ülkelerde "havuç" razı olan, "havuç" verilemeyen ülkelerde sopa ile gelecek

havauç umuduyla kapitalist sisteme tabi halen gelen sınıf karşısında gelecek umudu taşımak zordur.

Saldırı altında insan

"Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü" adlı çalışmasında Yalçın Küçük önce durumu ve sorunu kendi sözcükleriyle şöyle ifade ediyor: "İki Savaş arasındaki eski düzende en önemli sorun, Ekim Devrimi'nin bu insanı büyüten etkisini ortadan kaldırmaktır; insanı küçültmektir. Hitler budur. Yalnızca bu değil; ancak geri sistemlerin iç düzenleri açısından öncelikle budur.

Faşizm, öncelikle insanı küçültme operasyonudur. İnsanı, burjuva devrimlerinin de kazanımlarından arındırma işlemidir. Kırk Sekiz Devrimleri sonrasında burjuvazi, devrimlerini henüz gerçekleştiremeyen ülkelerde kendine ihaneti bir çizgi haline getiriyor. İki Savaş arasında ise ekonomik açıdan çok ileri, ancak sistem olarak geri ülkelerde, burjuva devrimlerinin kazanımlarından koparılıyor; faşizmin iç düzen açısından işlevi budur.

İki Dünya Savaşı arasında ekonomik ve teknolojik açıdan dünyanın en ileri, ancak yeni düzen nedeniyle oldukça geri yerlerinde, insan, küçükinsana dönüştürülüyor.

Küçükinsan, tek sözcüktür; insan ve insanın küçültülmüşü değil bir başka yaratık oluyor" (**Küçük, 2011**).

Yalçın Küçük genele baktığında iki Dünya Savaşı arasında kapitalizm tarafından amacın insanı ortadan kaldırmak, kendi tanımlamasıyla "küçükinsana" dönüştürmek olduğunu, bu şekilde kapitalist sistemin kendini güvenceye almaya çalıştığını vurguluyor. Bir yerde kapitalizm, kendi mezarını kazmaması adına mezar kazıcısını öldürmeyi hedefliyor. Kapitalizmin bu amaca ne kadar uğraştığı tartışılabilir ama içinde bulunduğumuz nesnellikte güçlü bir sınıf hareketinin ortaya çıkamıyor görünmesi, amaç doğrultusunda anlamlı mesafe alındığını da göstermektedir.

Amaç insanı ortadan kaldırmaksa amacın araçlarının da olması gereği açıktır. Araçlar içinde iki önemli aracı etkilerinin büyüklüğü açısından diğerlerinden ayrı tutmayı öneriyorum. Birincisi Taylorist, Fordist üretim yöntemleri ve ikincisi ölçsüz şiddet(faşizm)'dir.

Bu yıllardaki resmini ortaya koymaya çalıştığım dünya umut ve umutsuzluk arasında salınan, özellikle sanat ve siyaset alanında büyük kişilikler üretmiştir.

Yalçın Küçük yine aynı çalışmasında Kafka ve Charlie Chaplin örneklerine dikkati çekerek şunları yazıyor; "İki Savaş arasında insan başkalaştırılıyor ve bir başka yaratık ve küçükinsan yapılıyor.

Kafka'nın Metamorphosis'ı, Dönüşüm, 1937 yılının damgasını taşıyor; bir insanın böcekleşmesi sürecini, çok canlı ve kalan insanları tiksindirici biçimle anlatıyor. Pek az kitabın Kafka'nın Metamorphosis'ı kadar zamanlı olduğunu düşünüyorum.

Charlie Chaplin'de İki Savaş arası zamanın yüzü'dür ve peki nedir? Chaplin'de insanın son direnişini, çırpınışını, çaresizliği nedeniyle kurnazlığını, görüyorum. Charlie, ekonomik ve teknolojik açıdan en ileri, işletmeleri en büyük olan coğrafyalarda son insandır; hep büyük yapılardan, devleşmiş insanlar aracılığıyla kapıdışı ediliyor.

Şarlo, tekellerin soğuk ve bürokratik yapılar olarak temel renk oldukları bir dünyada bir sevimli Don Kişot'tur. Farkı, ikincisinin saldırgan ve alık ve Şarlo'nun savunmacı ve kurnaz olmasındadır.

Chaplin'i bu kadar sevimli ve öylesine ortak yapan, yeni düzene geçemeyen ülkelerde insanın küçülmesine karşı yürüttüğü inatçı mücadele oluyor. Bundan sonra bir mücadele göremiyorum; insan, küçükinsana dönüşüyor.

Bütün insanların küçükinsan'a dönüştüğü bir dünyada Şarlo ilginç olmaktan çıkıyor. Tekellerin esaretine alınmış küçükinsanların, insanı küçültme sürecini algılamasının mümkün olamayacağını düşünüyorum.

Chaplin'in sonuçsuz mücadelesinden sonra yeni düzene geçemeyen tüm Batı, sadece bir insan çıkarıyor; Bertrand Russel'in, Batı dünyasının tek ve son aydını olduğunu ileri süren Noam Chomsky'e katılıyorum." (**Küçük, 2011**).

20. yüzyılın ilk on yıllarında sosyalizmi düşleyen insanlık kapitalist düzende yaşamaya yazgılı olmaya mahkumiyet anlamında hızla bir trajediye doğru ilerlemektedir. Sanatçılar erken hissederler. Büyük sanatçılar için bu durum daha da erkendir. Tohum halinde olanda olgunu görmek sanatçı olmanın temel özelliğidir.

Gerçekten, Kafka ve Chaplin sanat alanında trajediye karşı salınımın adeta iki ucunu temsil ederler. Kafka 1912 yılında yayımlanan "Dönüşüm" adlı kitabında insanı bir böceğe dönüştürür. Diğer uçta yer alan Chaplin 1913'te Şarlo'yu yaratır.

Kafka ve dönüşüm

Franz Kafka 1883 yılında Prag'da doğmuştur. Chaplin'den 6 yıl önce dünyaya gelmiş ancak erken ayrılmıştır. 1924 yılında Viyana'da ölmüştür (**tr.wikipedia.org, 2015f**). "Dönüşüm" (Die Verwandlung) Franz Kafka'nın 1912 yılında oluşturduğu ve tüm eserleri içinde belirleyici yere sahip bir hikayedir. Hikayenin ilk yayımı "Beyaz Sayfalar" adlı dergide ve 1915 yılındadır.

"Dönüşüm"ü İmge Yayınları için çeviren Nafer Ermiş, hikayeyi tanıtımında oldukça yerinde olarak şu değerlendirmelerde bulunur: "Gregor Samsa bir sabah düşlerden uyandığında, kendisini yatağında devasa bir böceğe dönüşmüş halde buldu.

Dönüşüm, edebiyat tarihinin belki de bu en müthiş cümlesiyle başlar...Ama bunun anlatının en dokunaksız cümlelerinden biri olduğunu satırlar ilerledikçe anlarız. Samsa beklendiği gibi panik içindedir. Ama yaşadığı panik, sanıldığı gibi böceğe dönüşmüş olmasından değil, geç kalmasındandır. Çünkü işe geç kalması, işini riske atması demektir ve o, bu riski göze alamaz...

Ailesi, borç yükü altında ezilmekte ve bütün aile Samsa'nın eline bakmaktadır. İşte Kafka'nın derin sezgisiyle önceden haber verdiği asıl korkunç gerçeklik...Birey kendi bedeninden, varoluşundan kopmuş olağanüstü durumunu bile göz ardı edebilecek kadar sosyal yaşama batmış ve kendine yabancılaşmıştır. Ancak, devasa bir böceğe dönüşünce topluma da yabancılaşır.

Acı süreç, toplumun giderek onu kendi dışına itmeye çalışması, onun da var gücüyle toplumun bir yerine bağlanmak için verdiği mücadeleyle geçer.

Bu belki hepimizin trajedisidir." (**Kafka, 2007**).

Belki de gerçekten insanlık sosyalist düzene geçmemenin faturasını Gregor Samsa'ya dönüşerek ödemektedir. Hikayede Samsa böceğe dönüştüğü için toplumdan dışlanmamakta, böceğe dönüştüğünü fark ettiği için dışlanmaktadır. Oysa içinde yer aldığı toplum böcek olduklarının bilincine varma olanağını kaybetmiş böcekler topluluğudur.

Kafka, insanlığın kaçamayacağı bir yazgının esiri bir trajedinin içine düştüğünü düşünmekte ve çıkışa ilişkin hiçbir umut da görmemektedir. O denli umutsuzdur ki, yakın arkadaşı Max Brod'dan öldüğünde tüm eserlerini yakmasını istemiştir. Max Brod'un Kafka'nın isteğini yerine getirmemesi sayesinde eserleri günümüze ulaşabilmiştir (**tr.wikipedia.org, 2015f**).

Son direniş Charlie

Salınımın diğer ucunda yer alan Charlie Chaplin de insanlığın trajedisinin farkındadır. Ancak umudu ve direnmeyi seçmiştir. Yalçın Küçük'ün ifadesiyle Charlie "insanın son direnişini, çırpınısını, çaresizliği nedeniyle kurnazlığını" harekete geçirmiştir. Durumun ne kadar farkında olduğuna ilişkin uzunca da olsa Benjamin de Casseres ile 1920 yılında yaptığı ve New York Times Book and Magazine'de yayımlanan röportajında söylediklerine kulak verelim, "Benim, dünyanın deyişiyile palyaçoluğumun -palyaço kelimesinden hoşlanmıyorum, çünkü ben palyaço değilim- ezoterik anlamları olabilir. Kendimi mime-tik bir hicivci olarak düşünmeyi tercih ediyorum, çünkü bütün komedilerimde insan ırkını hicvetmeyi amaçladım -ya da en azından varlıklarıyla bu dünyaya dair şuarsuz bir hiciv oluşturan insanları taşlamayı. İnsan ırkını tanrıların yeraltı dünyası olarak görmeyi tercih ediyorum. Tanrılar daha düşük düzeyli bir yerde takılmak istediklerinde yeryüzünü ziyaret ediyorlar. Gördüğünüz gibi, insan ırkına saygım yüzde yüz tam değil".

"Beyazperdedeki tuhafıklarım kesinlikle aptalca değil. İnsanların tuhafıkları da -en ciddi anlarında en yüce uğraşlarında bile- tanrılara ya da daha üst boyutlarda yaşayan canlılara bir o kadar aptalca geliyordur".

"Tuhafıklarım, kıyafetlerim, eşek şakalarım, mantıksız hareketlerim ve komik dokunaklımla, Daha Yukarı'daki seyircilerin gözüyle insanoğlunun kendisini gösteriyorum, eğer yeryüzündeki bu curcunayı seyreden varsa tabii".

"Kötümser ya da insan sevmez değilim ama bazı günler insanlarla temas kurmak beni fiziksel anlamda hasta ediyor. Böyle zaman ve dönemlerde romantikler arasında dünya-bezginliği diye bilinen takıntıdan muzdarip oluyorum. Sonra da kendimi hayata tamamen yabancı hissediyorum".

"Yanlış katta," diye araya girdim.

"Yanlış gezegende," diye düzeltti. "Bu benim doğuştan gelen esprî anlayışım, koşulların beni yaratmaya zorladığı karakterden duyduğum nefretten, maddenin irademe dayattığı sınırların yol açtığı ruhsal tatminsizlikten kaynaklanan bir tepki olabilir".

"Tek kurtuluş yalnızlık. O zaman da hayal dünyası en büyük gerçeklik; gerçek dünya ise bir yanılsama oluyor. Kütüphaneme gidiyor ve büyük soyut düşünürlerle yaşıyorum-Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche ve Walter Pater." (**Hayes, 2009**).

Yalçın Küçük, Kafka'nın "Dönüşüm"ü için "1937 yılının damgasını taşıyor" derken yayım tarihi konusunda yanılır (**Küçük, 2011**). Hikaye, 1912'de yazılmış ve 1915'te yayımlanmıştır. Dahası Kafka 1921 yılında öldüğü için, 1937 yılını yazması mümkün değildir. Ancak eğer Yalçın Küçük "1937 yılının damgasını taşıyor" ifadesini, 1937 yıllarında etkisini gösterdi anlamında kullanıyorsa haklılık payının olduğu düşünülebilir. Sanatçıların yazdıkları dönemde nesnel karşılığı görülemeyen üretimleri, ilerleyen zamanlarda önem ve değer kazanabilmektedir. Büyük sanatçı bu nedenle erken habercidir.

Charlie Chaplin 1913 yılında yarattığı ve toplumların gözünde ilah kadar etkili ve popüler "Şarlo"yu yaşanan toplumsal trajediye karşı harekete geçirir. Toplumlar "Şarlo" ile kendilerini o denli özdeş hissetmektedirler ki onun her hangi bir sözünün etkisiz olmayacağı düşünülemez. Bu nedenle Chaplin'in dünyanın içine ilerlediğini gördüğü trajediye karşı "Şarlo" karakterini riske etmeyi göze alarak harekete geçtiğini sanıyorum. Harekete geçmek için gerekli olan bilinç dışında, özgüven ve umudun da olduğuna ilişkin olarak Frank Vreeland ile 1921'de yaptığı ve New York Herald'da yayımlanan röportajında geçen "Evet, ben bir egoistim," diyor Chaplin, ne kadar itiraz ederseniz edin. "Ben bir put kırıcıyım. Şeyleri parçalamayı seviyorum. Oldukları halleriyle sevmiyorum." (**Hayes, 2009**) sözlerini önemli buluyorum.

Charlie Chaplin "Modern Zamanlar" (Modern Times) filmi üzerine çalışmalarını 1933 yılında başlatmıştır. Film, 1936 yılının şubat ayında New York'ta gösterime girmiştir. Chaplin Modern Zamanlar filmi ile dünyanın içine ilerlediğini gördüğü trajediye karşı "Şarlo"sunu harekete geçirerek "son direniş" ve "çirpiniş"ını belirleyen tarihsel toplumsal atmosfere değinmekte yarar var.

Büyük buhran

"Dünya Ekonomik Bunalımı" veya "Büyük Buhran", 1929'da başlayan ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden ekonomik krize verilen isimdir. "Büyük Bunalım" en çok sanayileşmiş şehirleri vurmuş, bu kentlerde bir işsizler ve evsizler ordusu yaratmıştır. Bunalımdan etkilenen birçok ülkede inşaat faaliyetleri durmuş; tarım ürünü fiyatlarındaki % 40-60'lık düşüş, çiftçileri ve kırsal bölge nüfusunu kötü etkilemiştir. Talebin beklenmedik düzeyde düşmesi nedeniyle madencilik alanı buhranın en fazla etkilendiği sektörlerden biri olmuştur. "Büyük Bunalım" farklı ülkelerde farklı tarihlerde sona ermiştir.

1929 Bunalımı temelde ABD'de borsanın çöküşüne ithaf edilse de; o yıllarda yeryüzündeki ekonomik koşullara, krizin büyüklüğü ve etkisine bakıldığında "Büyük Dünya Bunalımı" adını almayı hak ettiği açıkça görülmektedir. Bunalım dünyada 50 milyon insanın işsiz kalmasına, yeryüzündeki toplam üretimin % 42 oranında ve dünya ticaretinin de % 65 oranında azalmasına neden olmuştur. 1929 yılına kadar dünyada oluşan diğer krizlere bakıldığında dünya ticaretinin en fazla % 7 oranında düştüğü düşünülürse 1929 bunalımının ne derece etkili olduğu tahmin edilebilir (**tr.wikipedia.org, 2015g**).

1929 "Büyük Bunalım" yıllarının dünyasının kapitalist hegemonik lideri İngiltere'dir. İngiltere'de İngiltere Sendikalar Birliği'nin çağrısıyla Britanya'da 9 gün süren, tarihinin ilk genel grevi görülür. Grev sonrası Ramsay MacDonald liderliğinde İngiltere'nin İkinci İşçi Partisi Hükümeti kurulur. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti döneminde 1932 yılında Alman Komünist partisi 100 milletvekili çıkarır (**tr.wikipedia.org, 2015h**). Alman komünistleri, sosyal demokratlar ile birlikte toplumda çoğunluk durumundadırlar. Sovyetler Birliği ise ayakta kalabildiğini göstermiş üstelik "Büyük Bunalım"ın da etkisiyle dünya toplumları için bir cazibe konusu haline gelmiştir.

Korku ve endişe tüm kapitalistlerin içindedir. Korku ve endişeleri gidermeye yönelik hareket başlar. 1932 yılında Almanya'da yarı askeri Nazi örgütleri SA ve SS'ler üzerindeki hükümet yasağı kaldırılır; aynı yıl yapılan seçimlerde 230 milletvekilliği alan Naziler birinci parti durumuna geçerler. Portekiz'de faşist rejimin başkanlığına Antonio de Oliveria Salazar getirilir.

1933 yılı peşi sıra pek çok akımla kapitalizm kendi korkusunu yatıştırırken, dünya toplumları üzerinde yoğun korku bulutları oluşturur. Aynı yıl içinde kronolojik sırayla; İspanya'da cumhuriyet rejimine karşı ayaklanmalar yaygınlaşır; sıkıyönetim ilan edilir. Adolf Hitler, Almanya şansölyesi olur. Berlin'de büyük Reichstag yangını komplosu çıkarılır ve komplo ortamını kullanarak Hitler, Üçüncü Reich'i ilan eder. Nazilerin ilk toplama kampı Münih yakınlarında açılır. Alman milli meclisi Reichstag, Adolf Hitler'e ülkeyi kararnamelerle yönetme yetkisi verir. Hitler, Yahudileri ve Yahudilere ait mağazaları boykot için emir verir. Almanya'da ari ırktan olmadığı düşünülen memurlar emekli edilir. Hitler Almanya'da sendikaları yasaklar. Naziler, Heinrich Mann, Upton Sinclair, Eric Maria Remarque gibi yazarların kitaplarını yakmaya başlarlar. New York'ta

milyarder işadamı Nelson Rockefeller, sahibi olduğu binanın ön cephesine Meksikalı ressam Diego Rivera'nın yaptığı duvar panosunda Lenin resmi olduğu için, ressamı kovar ve panoyu parçalatır. Naziler, Alman Komünist Partisi'nin tüm malvarlıklarına el koyarlar. Naziler, Almanya'da muhalefet hareketini yasaklarlar. Hitler, görme, duyma gibi sorunları olan engelli Almanların kısırlaştırılacağını açıklar. Almanya'da Yahudiler toplama kamplarına gönderilmeye başlanır. Almanya'da yapılan seçimlerde Naziler oyların % 92'sini alırlar (**tr.wikipedia.org, 2015i**).

"Modern Zamanlar" filminin çekildiği 1933 yılının atmosferini tanımladığım süreç, filmin yayımlandığı 1936 yılına kadar, Fransa ve Avusturya'daki ayaklanmaların sağcı rejimlere dönüşmesi, İngiltere'de muhafazakar partinin seçimleri kazanmasıyla ilerler. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde tek ülkede sosyalizmin korunması politikaları doğrultusunda dünya devriminden vazgeçilir. Komintern'de Buharin'den sonra başkanlığa gelen Dimitrov döneminde geliştirilen "Halk Cephesi" programı kabul edilerek kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketi, faşizm koşullarında burjuva demokrasisini yitirme endişesiyle sosyalizmi erteler.

Hitler'in iktidara gelişi ve sonrası yaşananlar özellikle İngiltere ve ABD kapitalistleri tarafından korku ve endişeleri ortadan kaldıran büyük bir sevinç içinde karşılanır. Hitler'in iktidara gelişiyle Sovyetler Birliği'nde başlayan sosyalist devrimin bir dünya devrimine dönüşme riskinin ortadan kalktığını düşünürler (**Küçük, 2011**).

Modern zamanlar

Kapitalistler için yeni düzenden korkuyu yenmek için amaç, insanı ortadan kaldırarak sürüleştirmek ve yaratılan sürüyü kapitalizmde yaşamaya yazgılı hale getirmektir. Bunun araçları ise Taylorist ve Fordist üretim yöntemleri ve faşizmdir. Charlie "Modern Zamanlar" filmini öncelikle kapitalistlerin amacını deşifre etmek için harekete geçirmiştir. Sonra da bu amacın araçları olarak Taylorist ve Fordist üretim yöntemlerini deşifre etmeye çalışmıştır. "Modern Zamanlar"ın yapımcısı, senaryo yazarı, yönetmeni ve başrol oyuncusu Charlie Chaplin'in kendisidir. Filmin müzikleri de ona aittir. Film için zamanında oldukça uzun sayılabilecek zaman ve negatif film harcamıştır. Filmin maliyeti de zamanına göre çok yüksek sayılan 1,5 milyon dolardır.

Filmde, bazı ses ve müzik efektleri kullanılmış olmasına rağmen sessiz bir filmidir ve Chaplin'in

çevirdiği son sessiz filmidir. Chaplin filmi çevirdiğinde sinemada ses yaklaşık on yıldır kullanılmasına rağmen filmi özellikle sessiz çekmiştir. Nedenine ilişkin ise farklı dillerdeki insanların da filmi anlayabilmesi amacını öne çıkarmıştır (**tr.wikipedia.org, 2015i**). Charlie, filmi adeta insanlığa bir manifesto olarak görmekte ve herkesin anlayabilmesi için özel bir özen göstermektedir.

Filmin tam da korkuları yatışmışken kapitalistlerde "Bu da nereden çıktı?" benzeri tepki ve rahatsızlığa yol açması kaçınılmazdır. Film 1936 yılının başında gösterime girdiğinde önce tam bir sessizlikle gömülmeye çalışılmış, bu çaba başarılı olmayınca Charlie'yi kötülemeye yönelik dünya ölçeğinde eşine az rastlanır kampanyalara başvurulmuştur. Film, komünizm propagandası yaptığı eleştirileriyle ABD'de pek gişe başarısı gösterememiş, Almanya ve İtalya'da ise yasaklanmıştır. Ancak Avrupa'nın geri kalanında büyük başarı kazanmıştır.

Aradan yıllar geçtikten sonra, Amerikan Film Enstitüsü (AFI) tarafından "tüm zamanların en iyi filmleri" arasında 78. sırada gösterdiği "Modern zamanlar", 1989 yılında ABD Kongre Kütüphanesi tarafından "kültürel, tarihi ve estetik açıdan önemli" filmler arasına seçilerek ABD Ulusal Film Arşivi'nde muhafaza edilmesine karar verilmiştir. Film görmezden gelinemeyecek kadar Chaplin'in mükemmel bir üründür. Bu nedenle sessizlikle geçiştirilme denemeleri, ABD ve faşizm sarmalına yakalanmış toplumlarda sağlanabilirken, özellikle Avrupa'nın faşizm sarmalına tutulmamış toplumlarında büyük ilgi nedeniyle başarısızlığa uğrar. Filmin etkisini ortadan kaldırmak için dolaylı yollar aranır ve Chaplin'i karalayarak, tartışma konusu haline getirerek etkisi azaltılmaya çalışılır. Süreç oldukça da başarıyla yürütülür ve Chaplin ABD'den ayrılarak kalan yaşamını İsviçre'de geçirmek zorunda kalır.

Dolaylı karalama kampanyasında filmdeki rol arkadaşı, filmin diğer başrol oyuncusu Paulette Goddard'la ilişkileri özellikle kullanılır. Goddard'la aralarındaki yaş farkına rağmen film bittiğinde Goddard'la evlenir. Bu onun üçüncü evliliğidir ve bu sırada Chaplin 47, Goddard 26 yaşındadır. Filmdeki rolü Goddard'ı da ünlü bir film yıldızı haline getirir. İkili birliktelikleri konusunda evlenip evlenmedikleri konusunda bir açıklama yapmazlar. Bu durum özellikle tutucu kesimlerin tartışmasına açılır ve eleştiri konusu haline gelir. Chaplin 1940 yılında "Büyük Diktatör" filminin galasında tartışmalar dolayısıyla kariyeri tehlikede olan Goddard'ı korumak için ondan karısı olarak söz eder. Ancak

kısa süre sonra ikili ayrılırlar. Goddard sonraki yıllarda "Batı Dünyasında Yeni bir Şey Yok" romanının Alman antifaşist yazarı Erich Maria Remarque ile evlenir (tr.wikipedia.org, 2015j).

"Modern Zamanlar" filmi çalışma biçimleri konusunda alan çalışmaları yapan akademisyenler için hala üzerinde çalışılan önemli bir kaynak durumundadır. Gerçekten filmde Chaplin, Taylorist ve Fordist üretim modelleri üzerinde araştırma yapan ve uzmanlıkları olanları şaşırtacak biçimde bütünlüklü bir Taylorizm Fordizm eleştirisi ortaya koymuştur. Ancak bu durumun Chaplin'in filmdeki esas amacı olan insanı ortadan kaldırmaya yönelik kapitalist niyete karşı bir manifesto olduğunun öne çıkarılarak anlaşılmasının ve anlatılmasının ardından ele alınmasının daha doğru olduğunu düşünüyorum. Filmdeki Taylorist, Fordist üretim modeli konusundaki ayrıntılı çözümleme, onun amacın araçlarına işaret etmesi yanında mükemmeliyetçi kişiliğinin de katkısıyla ortaya çıkmıştır. Onun mükemmeliyetçi ve titiz kişiliğini anlamak için Victor Eubank ile 1915 yılında yaptığı ve "Motion Picture Magazine" dergisinde yayımlanan söyleşiden alıntı yapmakta yarar var: "Ben olay örgümü ortaya koyuyor ve karakterimi enine boyuna inceliyorum. Hatta canlandıracağım karakteri kilometrelerce takip ediyor ve betimlemeye kalkışmadan önce onları iş başında izliyorum. Örneğin, kısa süre önce berber rolünü oynadım. Gidip saçımı bile kestirdim, ki bu en sevmediğim şeydir. Aslında, sokaktaki çocuklar bana bağırırmaya başlayana kadar saçımı asla kestirmem. Ne zaman ki çocukların eğlendiğini fark ederim, saçımı kestirmenin vaktinin gelmiş olduğunu anlar ve katliama teslim olurum.

Ama özellikle meşgul bir berberi seçtim ki sıram gelinceye kadar orada uzun bir süre oturabileyim. Berberin bütün hareketlerini izledim. Ne yaptığını ve benim filme alınan oyunumda ondan yapması beklenebilecek hareketleri tam anlamıyla inceledim. Sonra o gece onu evine kadar takip ettim. İyi bir yürüyüşçüydü ve evi beş kilometre uzaktaydı, ama bütün kendine has küçük özellikleri bilmek isterim" (Hayes, 2009).

Güzel, şimdi Charlie'nin berberi ayrıntılı, titiz takibi türünden "Modern Zamanlar" filmi eşliğinde "Şarlo"yu takip etmeye ve adımlarının ne anlama geldiğini açıklamaya çalışalım (Chaplin, 2004):

"Modern Zamanlar" filminin başlangıcında ekranda büyük bir saat görülür. Ardından ikinci bir girişle "Modern Zamanlar, endüstri ve özel teşebbüsün

hikayesidir. İnsanlık mutlu olmak için mücadele veriyor" şeklindeki ikinci bir girişle asıl anlatmak istediği açığa çıkar. Mesaj, insanların mekanik ölçümlere dayanan bir zaman diktatörlüğünün baskısı altında yaşadıklarıdır.

Film konusuna girişte bir koyun sürüsünün ağıla doğru hareket etmekte oldukları görülür. Koyun sürüsünün hemen ardından birbirinin koyunlar gibi kopyası insanların bir metro istasyonundan boşalmaları ve sürü halinde fabrika kapılarına ilerlemeleri gösterilir. Burada Fordist fabrika sisteminin insanları tektipleştirici özelliğine göndermede bulunulur.

Koyun sürüsü içinde siyah bir koyun olduğu ayırt edilir. Beyaz koyunlar içinde farklı olan bu koyun henüz tektipleştirilememiştir ve hikayenin kahramanıdır. Burada her türlü tektipleştirmenin bir sürece olduğuna dikkat çekilirken aynı zamanda tektipleştirilmen insanlığı teslim alamayacağına ilişkin örtük bir umut hissedilir.

Filmde işçiler yüksek otomasyona sahip bir fabrikada çalıştıkları görülür. Çalışma dev bir ekrandan işçileri gözetleyen bir üst yönetici ve montaj hatlarını kontrol eden bir ustabaşının gözetimi altında yürümektedir. Hikayenin isimsiz kahramanı da bu bölümden sonra ortaya çıkar. Şarlo'yu hiç durmayan ve durmayacağı hissedilen bir yürüyen bandın başında arkadaşlarıyla çalışırken gözleriz. Ortada mükemmel işleyen bir mekanizma vardır. İşçiler adeta bu mekanizmanın içinde makinanın parçası haline gelmişlerdir. Başını kaşıyacak zaman bile bulamayan Şarlo bu mükemmel mekanizmanın içine geçmişten barındırdığı insani özellikleriyle çıkagelmıştır. Bu komik insan bu mekanizma içinde nasıl var olabilecektir? Çünkü bu yerinde duramayan karakterin bu işleyişte başını kaşıyacak zamanı bile olması mümkün görünmemektedir.

Şarlo'nun bu işleyişte görevi bant üzerinde bir vıdayı sıkmaktan ibarettir. Ancak bu görevi ortaya çıkan bir arı engeller. Arıyı başından def etmek için "harcadığı zaman"ın onun sıkması gereken vidaları zamanında sıkamamasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda yürüyen bant üzerindeki diğer arkadaşlarının çalışması da bozulmaya başlar. Şarlo, büyük gayretle tam da sıkışan montaj hattını toparladığında bu kez yürüyen bandın hızının üst yöneticinin direktifiyle artırılmasıyla yeniden bozulur. Filmde yürüyen bant sistemiyle mükemmel hale getirilen üretimin en insani gereksinimlere yanıt veremediği vurgulanır. Önerilen bant sisteminin buna yanıtı

insani gereksinimleri ortadan kaldırmaya dolayısıyla insanı ortadan kaldırmaya dayanmaktadır.

Masasında yayılıp oturan, zamanı bol üst yönetici üretim bandının hızının artırılması için emir verir. Bu durum, işçilerin insani gereksinimlerini koruyarak üretim sürecinin hiçbir yerini kontrol edemedikleri bir aşamaya evrilir. İş onları bir robot haline getirmiştir. Artık onların gerçek insanlıkları, fabrikanın durmadan ilerleyen şeritleridir. Yürüyen bant başındaki işçilerin birbiriyle her türlü iletişimi durdurduklarını işe ve kendilerine yabancılaştıklarını gözleriz.

Zaman zulmü, aceleye alınmış ürün üretimi ve monotonlaşmış akıl dışı çalışma dahil sistematik düzene alınmış birçok şey işçilere zarar verir. Tüm bu yapı altında çalışan film kahramanı, sonunda sinirlerine hakim olamamaya başlar.

Fabrikadaki üst yöneticiler için üretimi daha da artırmak için sınırın olmadığı gittikçe hızı artan bant sistemi yanında başka arayışlar içine girmeleriyle anlatılır. İşçilere verilen öğle yemeği molaları fabrika için büyük zaman kaybıdır ve zorunlu molalar maliyeti artırmaktadır. Filmde, bu sırada işçilerin öğle yemeklerinde kaybettiği zamanı değerlendirmek için çalışır haldeyken bile yemek yemelerini sağlayacak bir yemek cihazının üst düzey yöneticiye tanıtımı ortaya çıkar. Cihazı geliştirenler cihazın etkisi konusunda son derece emin görünmektedirler. Üst düzey yönetici hemen bir deneme yapılması kararı alır ve deneme Şarlo üzerinde gerçekleştirilir. Cihaz, çalışan işçinin hiç ellerini kullanmasına gerek kalmadan çorbasını içmesini, yemek yemesini, peçeteye ağzını silmesini sağlamaktadır. Deneme cihazın henüz teknolojik gelişimini tamamlaması nedeniyle üst düzey yönetici tarafından başarısız bulunsa da izleyenler ileriki yıllarda benzer denemelerin ortaya çıkacağından kuşku duymazlar. Filmde insanların giderek boş zamanlarının da kendilerinin olmaktan çıkartılarak denetleneceği bir tehlikeye karşı uyarıda bulunulur.

Filmdeki çalışma düzeni içine yerleştirilen Şarlo'nun giderek sinirlerinin bozulacağı hissettirilir. Sonra kaçınılmaz görünen gerçekleşir. Aklını yitiren Şarlo fabrika içinde hoş karşılanmayacak, ancak bir o kadar da komik olaylara girer. Ustabaşı, üst yönetici ve hatta iş arkadaşlarına eline aldığı yağdanlıktan yağ fıçkırtmaya başlar. İşinde ona en çok ihtiyaç duyduğu, bant üzerindeki vidaları sıkırmaya çalıştığı anahtar ona oyuncak gibi görünür. Anahtarla sığıdığı vidaya benzer şeyler gördüğünde –üst

yöneticinin sekreterinin etek düğmeleri, sokaktan geçen kadının elbisesinin göğüs düğmeleri- sanki çalışıyormuş gibi onları da sıkırmaya çalışır. En sonunda durdurularak ambulansla hastaneye kaldırılır. Chaplin burada iş koşullarının işçilerin beden sağlığı yanında ruh sağlıklarını da tehdit ettiğini vurgulamaya çalışır.

Hastanede tedavi gören Şarlo taburcu edilir. Doktor, sonraki yaşamında stresten kaçınması gerektiğini söyler. Ancak dışarı çıktığı andan başlayarak bunun hiç de mümkün olmadığını gözleriz. 1929 "Ekonomik Bunalım" dönemidir. Kapalı fabrikalar, boş ofisler, protestolar, ekmek kuyrukları, hırsızlık, ateşli silah sesleri, polisler ve polis devriyeleri... Ayaklanan insanların hükümeti protesto ettikleri görülür. Şarlo bu arada olayların olduğu her hangi bir yerden geçer. Kereste yüklü bir kamyonu kereste taşıdığına işaret eden güvenlik amaçlı kırmızı bayrak, kamyon bir çukurdan geçerken yere düşer. Şarlo, bayrağı yerden alarak sürücüyeye vermek üzere seslense de duyuramadığı için peşinden koşmaya çalışır. O anda Şarlo'nun arkasında beliren işsizler, ellerinde özgürlük dövizleriyle Chaplin'in arkasında belirir ve slogan atmaya başlarlar. Durumun farkında olmayan Şarlo elindeki bayrakla ilerlemeye devam eder, işsizler de kendisini takibi sürdürürler. Chaplin burada kırmızı bayrak metaforunu kullanarak kitlelerin, komünist amaçlı da görünse bilinçsiz biçimde sürüklenmelerini eleştirir. Ona göre eylem bilinçli yapılmalıdır."

Durumu fark eden polisler, yürüyüşün bir komünist yürüyüş olduğuna kanaat getirerek yürüyüşü dağıtmaya karar verirler. Şarlo, elinde kırmızı bayrakla kalakalır ve hapishaneye gönderilir. Hapishanede "Ekonomik Bunalım" döneminin önemli göstergelerinden olan uyuşturucu ve alkol kaçakçılığının uzantıları ile karşılaşır. Kokain kaçakçılığı hapishaneye kadar girmiştir. Hapishanedeki kokain kaçakçısının arama sırasında taşıdığı kokaini Şarlo'nun tuzluğuna koymasıyla komik olaylar gelişir. Yanlışlıkla tuz yerine kokain kullanan Şarlo'nun kokain sayesinde cesareti artar. Artan cesareti ile hapishane içindeki kokain kaçakçısı hükümlülerin rehin aldıkları gardiyanları kurtarır. Artık, cezaevindeki en güvenilir suçlular arasında yer almaktadır. Chaplin, burada hem hapishanelerin suç üreten merkezler haline geldiklerine dikkat çekerken, aynı zamanda suçluların zaman zaman başka amaçlar için de kullanıldıklarına dikkat çeker.

Hapishanede mutludur ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bununla birlikte hiç istemese de cezaevi müdürü

ona artık serbest olduğuna ilişkin müjde verir. Hiç sevinmemiştir. Cezaevi müdürü onun dışarıda kolay iş bulabilmesi ve kendini koruyabilmesi için bir belge verir. Belge gerçekten işe yarasa da Şarlo'nun girdiği işlerde şansı yaver gitmez. Yeniden suç işleyerek hapisaneyeye dönmek istese de başaramaz.

Bu sırada sokak kızı rolünü oynayan Pauletta Goddard'ın kardeşleri için hırsızlık yaparken polis tarafından yakalandığını gözleriz. Şarlo, kızın suçunu üstlenir. Şarlo, kızın etkisinde kalmıştır. Başka bir suç için hapse götürülmek için bindirildiği polis arabasında yine başka suçtan gözaltına alınan Goddard ile karşılaşılır. Kaza yapan araçtan dışarı savrulan Şarlo ve kız kaçarlar. Bir süre birlikte hayata tutunmaya çalışırlar.

Şarlo pek çok kez hapisaneyeye girip çıkar. Film'de yine dışarı çıktığında kız onu birlikte yaşayabilecekleri eski terk edilmiş harabe bir eve götürür. Her şeye karşın mutludurlar. Başlarını sokacak bir yere nihayet kavuşmuşlardır. Şarlo ertesi sabah mutlulukla suya girip yıkanmak için titizlikle hazırlanır. Ancak yüzerek yıkanmak istediği su ancak bilekleri seviyesindedir ve yaralandığıyla kalır. Burada gazete ilanından fabrikada iş başvuruları ilanı görülür. Şarlo'nun eski işyeridir ve elinde cezaevi müdürünün yazısı vardır. İşe kabul edildiğinde eski makineleri çalıştırmak için bir usta ile işe koyulurlar. Durum değişmemiştir. Fabrikada işçi makinanın dişlileri arasında kaybolur. İşçinin makinanın dişlilerinden birisi haline geldiğini gösterir akıldan zor çıkan bir sahne ile karşılaşırız. Makine arasında sıkışan insan, metaforik olarak insanlığın makineleşmeye kurban verilebileceğine işaret etmektedir. Ancak insanı makinadan yine insan kurtaracaktır.

Burada da tutunamayan Şarlo bir mağaza bekçisinin yaralanmasıyla ve elindeki belgenin de yardımıyla onun yerini alır. Kız arkadaşını mağazaya sokan Şarlo her türlü lüksün olduğu mağazayı gösterir. Arkadaşını dinlenmesi mağazanın lüks yatağına yatırır. Kendisi bekçilik yaparken eski fabrika arkadaşları hırsızlık için mağazaya girerler. Chaplin burada derin yoksulluklar yanında nasıl da lüksün yan yana olduğunu ve insanların çaresizlikten hırsızlığa yöneldiklerini anlatır.

Şarlo yeniden cezaevindedir. Çıktığında kız arkadaşı karşılar, bir kulüpte şarkıcı olarak çok iyi bir iş bulmuştur ve onu da garson yanına aldırır. Garsonlukta başarısız olunca, patron şarkı söyleyip söyleyemeyeceğini sorar. Kız arkadaşının zorlamasıyla istemeden onaylar. Sahneye çıkınca tuhaf bir şekilde oynamaya başlar, ancak şarkıyı söyleyemez.

Çünkü kız arkadaşının ona verdiği sözlerin yazılı olduğu kağıdı kaybetmiştir. Ancak bir şeyler uydurur ve çok başarılı olur.

Her şey yolunda görünürken kulübe eğlenmek için gelen ve geçmişte kızı yetimhaneye almak isterken ellerinden kaçan kız yetimhane görevlileri tanır. Yeniden kaçmak zorunda kalırlar. Sonra her ikisini yorgun şekilde bir yerde otururken gözleriz.

Bütün olanlardan yılan genç kız moralsiz bir şekilde "Bunca zahmete değer mi?" deyince Şarlo ünlü repliğini tekrarlar: "Gülümse, umudunu kaybetme, başaracağız". (Filmin tema müziğinin adı da "Smile" dir (Gülümse) Bu replik sinema tarihine ara yazısı ile verilmiş son replik olarak geçecektir.

Filmin tema müziği "Smile" günümüzde bile oldukça tanınan bir popüler müziktir. Parçayı önce Nat King Cole plak yapmıştır. Ardından Diana Ross, Michael Jackson, Judy Garland gibi pek çok ünlü bu şarkının coverlarını yapmışlardır. Bu müzik daha sonra Jerry Lewis tarafından tanıtım/sinyal müziği olarak kullanılmıştır.

Modern zamanlar

Chaplin insanlığın içine itildiği tehlikenin farkındadır. "Modern Zamanlar" her ne kadar sessizlikle örtülmeye çalışılsa da özellikle faşizme teslim olmayan kıta Avrupa'sı toplumlarında büyük ilgiyle karşılandı. Ancak süreç hiç de iyi ilerlemiyordu.

1936 yılındaki "Modern Zamanlar"ın gösteriminden sonraki iki yıl içinde kronolojik sırayla bir dizi gelişme oldu: Benito Mussolini İtalya faşist imparatorluğunu ilan etti. İspanya İç Savaşı başladı, faşist general Federico Franco İspanya milliyetçi hükümetinin başına geçti. Nikaragua'da Anastasio Somoza cumhurbaşkanı seçildi. Alman birlikleri Avusturya'yı ilhak etti. Alman birlikleri Çekoslovakya'ya girdi. İspanya iç savaşı milliyetçilerin zaferiyle sonuçlandı. İtalya Arnavutluk'u işgal etti. Eylül'de Birleşik Krallık ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı resmen başladı. Almanya Polonya'yı işgal etti.

Chaplin toplumları faşizme teslim olmamaları konusunda uyarma kararı ile birlikte 1938 yılında "Büyük Diktatör" (The Great Dictator)'un çekimine başladı. Filmde ikinci önemli rol yine Pauletta Goddard'a aitti. Film 1940 yılında ilk gösterimini New York ve hemen ardından Hollywood'da yaptı. Almanya'da gösterimi derhal yasaklandı.

Filmde, Nazizm ve Chaplin tarafından canlandırılan Adolf Hitler oldukça sert bir biçimde eleştirilir.

Filmde Chaplin Yahudi bir berberi aynı zamanda Adolf Hitler'i canlandırırken, Pauletta Goddard Yahudi berberin aşık olduğu "Hannah" adlı çamaşırcı kızı canlandırır. Filmin sonunda, Yahudi berber rolündeki Chaplin, Avusturya işgali sonrası yanlışlıkla Adolf Hitler zannedilerek toplanan asker ve sivil kalabalığının önüne çıkarılır ve 4 dakika süren aşağıdaki konuşmasını gerçekleştirir:

"Üzgünüm ama ben imparator olmak istemiyorum. Bu benim işim değil. Ne kimseyi idare etmek ne de ülkeleri fethetmek istiyorum. Elimden gelse, herkeşe, ister Yahudi, ister zenci, ister beyaz olsun tüm insanlara yardım etmek isterim.

Hepimiz karşımızdakine yardım etmek isteriz. Bütün insanlar böyledir. Karşımızdakinin mutluluğunu görmek isteriz, üzüntüsünü değil. Birbirimizden nefret etmek ve birbirimizi hor görmek istemeyiz. Bu dünyada herkese yetecek yer var. Ve toprak hepimizin ihtiyacını karşılayacak kadar bereketlidir.

Hayatın bize çizdiği yol özgürlük ve güzelliklerle dolu olabilir, ama biz bu yolu yitirdik. Hırs insanların ruhunu zehirledi, dünyayı bir nefret çemberine aldı, hepimizi kaz adımlarıyla sefaletin ve kanın içine sürükledi. Hızımızı arttırdık ama bunun tutsağı olduk. Bolluk getiren makineleşme bizi yoksul kıldı. Edindiğimiz bilgiler bizi alaycı yaptı; zekamızı ise katı ve acımasız. Çok düşünüyoruz ama az hissediyoruz. Makineleşmeden çok insanlığa gereksinimiz var. Zekadan çok iyilik ve anlayışa gereksinimiz var. Bu değerler olmasa hayat korkunç olur, her şeyimizi yitiririz.

Uçaklar ve radyo bizleri birbirimize yaklaştırdı. Bunlar, doğaları gereği, insanın içindeki iyiliği ortaya çıkarmaya, evrensel kardeşliği oluşturmaya ve hepimizin birleşmesini sağlamaya çalışmaktadır. Şu anda bile sesim dünyadaki milyonlarca insana, milyonlarca acı çeken kadın, erkek ve çocuğa, suçsuz insanları hapse atan, işkence eden bir sistemin kurbanlarına ulaşıyor. Beni işitenlere şunu söylemek istiyorum: 'Kendinizi ümitsizliğe kaptırmayın.' Üstümüze çöken bela, vahşi bir hırsın, insanlığın gelişmesinden korkanların duyduğu acının bir sonucudur. İnsanlardaki bu nefret duygusu geçecektir, diktatörler ölecek ve halktan zorla aldıkları iktidar yine halkın eline geçecektir. İnsanlar ölmeyi bildikleri sürece özgürlük asla yok olmayacaktır.

Askerler! Sizleri aldatan, sizleri köle gibi kullanan, ne yapmanız gerektiğini, nasıl düşünmeniz gerektiğini ve nasıl ölmemiz gerektiğini söyleyen bu zalimlere asla boyun eğmeyin. Sizleri bir

hayvan terbiye eder gibi şartlandırıp topun ağzına sürenlere boyun eğmeyin. Kafaları ve kalpleri bir makine gibi olan bu adamlara boyun eğmeyin. Sizler birer makine değilsiniz. Sizler insansınız! Kalbiniz insanlık sevgisiyle dolup taşmaktadır! Nefret etmeyin! Yalnızca sevilmeyenler nefret eder... sevilmeyenler ve anormal olanlar! Askerler! Kölelik uğruna savaşmayın! Özgürlük için savaşın! St Luke'un İncil'inin on yedinci bölümünde cennetin tek bir adamda ya da bir grup insanda değil tüm insanların içinde olduğu yazılıdır. Siz insanlar güçlüsünüz. Makineleri yapacak güce sahipsiniz. Mutluluğu yaratacak güç sizdedir! Bu hayatı özgür ve güzel kılacak güce sizler sahipsiniz. Bu hayatı olağanüstü bir maceraya çevirecek olan yine sizlersiniz. Öyleyse, demokrasi adına bu gücü kullanalım ve birleşelim. Yeni bir dünya için savaşalım. Herkese çalışma şansı verecek, gençlere gelecek, yaşlılara güvenlik sağlayacak bir dünya için savaşalım.

Zalimler de böyle sözler vererek iktidara geldiler. Ama yalan söylediler! Sözlerini tutmuyorlar. Hiçbir zaman da tutmayacaklar! Diktatörler kendilerini kurtarır ama halkı köle gibi kullanır. Artık dünyanın özgürlüğü için savaşalım, hırstan, nefretten ve hoşgörüsüzlükten kendimizi arındıralım. Sağduyulu bir dünya için savaşalım, bilimin ve gelişmenin bizleri mutluluğa götüreceği bir dünya için savaşalım. Askerler, demokrasi adına birleşelim! Hannah beni duyuyor musun? Nerede olursan ol, başını kaldırıp bak! Bak, Hannah. Bulutlar dağılıyor! Güneş çıkıyor! Kararıktan aydınlığa çıkıyoruz! Yeni bir dünyanın eşiğindeyiz. İnsanların nefretten ve gaddarlardan arındığı yepyeni bir dünyaya yaklaşıyoruz. Başını kaldırıp bak. Hannah! İnsan ruhu kanatlandı ve uçmaya başladı artık. Gökkuşağına doğru uçuyor, umut ışığına doğru uçuyor. Başını kaldırıp bir bak Hannah! Bir bak!" (tr.wikipedia.org, 2015k).

Chaplin, Şarlo karakterini en son "Modern Zamanlar" filminde kullanır ve bir daha da kullanmaz. Belki de, insanlığın içine düştüğü durumda onları uyararak için Şarlo'ya çok fazla güvenemeyeceğini düşünmüştür. Belki de söyleyeceklerini daha dolaysız kendisi söylemek istemiştir. "Büyük Diktatör"ün sonunda dolaysız biçimde insanlara seslenir.

Chaplin New York Times Magazine'de 1940 yılında yayımlanan Robert van Gelder ile yaptığı söyleşide "Büyük Diktatör" filmi ile ilgili şunları söylüyor: "En marazi kafa yapılarına sahip liderler, yeni propaganda araçlarını ele geçirdiler ve bunları iyi, uygar,

müşfik davranışı yok etmek için kullanıyor' diyor. 'Ben palyaçoyum, insanlığı kaz adımı yürüten ilk filmlerimden birinin isminde dediğim gibi, insanlığı istismar eden bu heriflere gülmekten başka daha etkili ne yapabilirim ki?

Karamsarlar çuvallayabileceğimi, diktatörlerin artık komik olmadığını, şeytanın çok ciddi olduğunu söylüyorlar. Bu yanlış. Bildiğim bir şey varsa o da iktidarın her zaman gülünç duruma düşürülebileceğidir. O herif büyüdükçe benim alaylarım onu daha derinden yaralayacaktır.

Ama bir an için bile propaganda satmaya çalıştığım düşünülmesin. Ben hiç kimsenin vaaz dinlemek için sinema bileti almayacağını bilecek kadar uzun zamandır gösteri işindeyim, kimse parasını bunun için harcamaz.

Diktatörleri alaya alıyorum, ama aslında filmde onlar gaddar, insanlıkdışı kişiler olarak gösterilmiyorlar. Bir yerde -iyi dinle burayı!- filmde bir yerde diktatör olarak dünya ile, üzerinde dünya haritasının bulunduğu büyük bir küreyle dans ediyorum. Burada zavallı çıldırmış herif gülünç değil, başka bir şey: Elinde o devasa, kocaman, fethedilemez dünyayı tutan ufacık adamcağızın biri o ve dünyaya sahip olduğunu gösteriyor (Hayes, 2009).

Diktatörler hastalıklı kafa yapılarına sahip, insanlıkdışı ve gaddardırlar. Ancak onların bu niteliklerini öne çıkarmak onlara karşı korku ile karışık bir saygı yaratır. Chaplin bu nedenle, diktatörlerin aynı zamanda taşıdıkları, gülünç, alay edilmeyi hak eden, çıldırmış yanlarının öne çıkarılarak onlarla mücadele edilmesi gerektiğini söylüyor. Bu nedenle de filmin adı adı olan "Büyük Diktatör"den tam olarak memnun değil. Bunu Robert van Gedler ile yaptığı söyleşide şöyle anlatıyor: "Haliyle" diyor, "Ben sadece 'Diktatör'ü kullanmak istiyordum, fakat Richard Harding Davis bu isimde bir film yapmıştı ve hakkı Paramount'ta. Aynı ismi bizim de kullanmamız için insafsız bir meblağ talep ettiler: 25 bin dolar! Doğrusu ya, iki kelime için 25 bin dolar veremem. Ben de kendi kendime 'Peki ben de filmime "The Great Dictator" adını veririm, hem üç sözcük hem de bedava dedim" (Hayes, 2013).

Sonraki yıllarda "Büyük Diktatör" adının tam da Chaplin'in istemediği türden korku ile karışık bir saygı algısına yol açtığı için, keşke 25 bin dolar ödenseydi ve film sadece "Diktatör" adını taşısaydı diye de hayıflanmadan edemiyorum.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası atılır.

Faşizm, Almanya'nın teslim olması ve Hitler'in intiharıyla yenilmiş görünmekle birlikte sonradan bunun aldatıcı olduğu anlaşılacaktır. Havucun yetmediği her yerde faşizmin sopası dünyanın her yerindedir. Chaplin de faşizmin yok edildiğinin bir aldatmacadan ibaret olduğunu görür. Duruma karşı insanlığı uyarma sorumluluğunu bir kez daha hisseder ve 1946 yılında "Bay Verdoux" (Monsieur Verdoux) filmini çekmeye başlar. Film 1947 yılında gösterime girer.

1947 yapımı filmde eğlencenin yerini, yaşanan büyük savaşın da etkisiyle acılı bir mizah alır. Chaplin'in bu filmi, birçok kişiyi öldüren katil Henri Landru üzerine kurulmuş olmakla birlikte, katile yönelik bir sempati yaratır ve toplumsal suçlarla, bireysel suçları karşılaştırır. Filmin sonunda kahraman, askerleri ve silah sanayicilerini işaret ederek "Bir cinayet bir canı yaratır; milyonlarcası ise mukaddestir" der. Çok güçlü bir eleştiridir. Bu nedenle tutucu çevreler hemen harekete geçerler ve büyük tepkiler verirler. Salonların filmi göstermesi engellediğinden, birinci yılın sonunda film dağıtımdan çekilir, gösterimi durdurulur. Chaplin'in başka filmleri de boykot edilmiştir, ama bu denli geniş çaplı etkili tepki ilk kez ortaya çıkmaktadır. Chaplin'in ABD'deki günlerinin sayılı olacağını gösteren yoğun bir düşmanlık havası esmeye başlar (Abisel, 2014).

Askere katılmaması kampanya konusu yapılır; eski evlilik ilişkileri yeniden sorgulanır. 1952 yılında ailesiyle birlikte Avrupa'ya gitmek için yola çıkar. Deniz üzerindeyken Amerika'ya yeniden girmesi yasaklanır. Bunun üzerine İsviçre, Vevey'de bir villaya taşınır ve kalan yaşamını orada sürdürür. 1975 yılında Kraliçe İkinci Elizabeth tarafından "Sör" ünvanı verilir, yani şövalye ilan edilir. 1977'de Vevey'de ölür (Hayes, 2009).

Sonsöz: Charlie'yi yaşatmak

Bugün yaşadıklarımız bir rastlantının mı yoksa tarihsel bir sürecin derinliklerinden çıkan bürünüm-ler midir? Chaplin'in akışı tersine çevirmeye çalıştığı "Modern Zamanlar", "Büyük Diktatör" ve "Bay Verdoux" filmleri 10 Ekim'de Ankara'da 13 Kasım'da Paris'te olanların anahtarındır. Chaplin'in anlattığı "senin hikayendir". Hikayenin nasıl sonlanacağı ise tüm insanlığın ortak karar ve iradesiyle ortaya çıkabilecektir. Barbarlığa karşı Ankara ve Paris sokaklarında yazgısına itiraz eden Charlie yeniden harekete geçmelidir.

Kitap için kaynak aramak için Ankara'nın en ünlü kitapçısına uğradığımda kitapları kolay bulmak için

görevlendirilen genç bana Charlie Chaplin adını kodlamamı istedi. Kodlama sırasında anladım ki genç Chaplin'i duymamıştı, tanımıyordu. Kendisine Şarlo diye yardımcı olmaya çalışan birisine de hiç duymamış gözlerle baktı. Bu yazı aynı zamanda Charlie ve Şarlo'ya kapılarımızı yeniden açma demesidir. Hoş geldin Charlie! Sana öyle çok ihtiyacımız var ki...

Kaynaklar

- Abisel, N.** (2014) *Sessiz Sinema*, Ankara: DeKi Basım Yayım, 3. Baskı İstanbul: Doruk Yayıncılık, 1. Baskı
- Bazin A.** (2013) *Sinema Nedir?*, (Çeviren: İbrahim Şener),
- Chaplin C.** (2004) *Modern Zamanlar*, (Yapımcı:Warres Bros. Pictures) *The Chaplin Collection*, Haziran-2004
- Hayes J. K.** (2009) *Charlie Chaplin*, (Çeviren: Hira Doğrul-Ahmet Ergenç), İstanbul: Agora Kitaplığı, 1. Baskı
- Kafka F.** (2007) *Dönüşüm*, (Çeviren: Nafer Ermiş), İstanbul: İmge Yayınları, 6. baskı
- Küçük, Y.** (2002) *Gülme'nin Kitabı (Kolektif derleme)*, İstanbul: YGS Yayınları, 1. Baskı
- Küçük, Y.** (2011) *Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul: Mızrak Yayınları, 2. Baskı
- Marks K., Engels F.** (2015) *Komünist Manifesto* (Çeviren: G.

Doğan Görsev), İstanbul: Yazılama Yayınları, 1. Baskı

Öngen, T. (1996) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2. Baskı

tr.wikipedia.org (2015a) https://tr.wikipedia.org/wiki/Charlie_Chaplin

tr.wikipedia.org (2015b) https://en.wikipedia.org/wiki/Fred_Karno

tr.wikipedia.org (2015c) https://tr.wikipedia.org/wiki/sehir_ısıkları

tr.wikipedia.org (2015d) https://tr.wikipedia.org/wiki/Fredrick_Winslow_Taylor

tr.wikipedia.org (2015e) https://tr.wikipedia.org/wiki/Henry_Ford

tr.wikipedia.org (2015f) https://tr.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka

tr.wikipedia.org (2015g) https://tr.wikipedia.org/wiki/1929_Büyük_Ekonomik_Bunalımı

tr.wikipedia.org (2015h) https://tr.wikipedia.org/wiki/Almanya_Komünist_Partisi

tr.wikipedia.org (2015i) <https://tr.wikipedia.org/wiki/1933>

tr.wikipedia.org (2015j) https://tr.wikipedia.org/wiki/Pauleta_Goddard

tr.wikipedia.org (2014k) <https://tr.wikipedia.org/wiki/hayatinizboyunsaseyretmeniz gereken.blogspot>